

ВСТУП

Від самих початків заснування Церкви молитва відіграла в ній основну й фундаментальну роль. Вона є основою її життя – як загалом, так і певних поодиноких громад, і особисто кожного християнина зокрема. Так учні Христові «постійно перебували в апостольській науці та спільності, на ламанні хліба й молитвах» (Ді 2, 42). Відчуваючи потребу й спрагу перебувати на молитві, різні спільноти кожного дня неодноразово підносили молитви до Господа. Через той факт, що Євангеліє почало з дуже великою силою та успіхом проповідуватися по всьому світі, з'явилася потреба його інкультурувати в певне середовище. З'являються різні способи й види молитви, що згодом стануть літургійними традиціями.

Візантійська літургійна традиція відображала практику семиразової молитви протягом доби: «Сім раз на день я Тебе хвалю за твої присуди справедливі» (Пс 118, 164). До такої молитви спонукали святі Отці, і такого правила дотримуються монахи. Святий Василій Великий пише: «Щоб і для нас щодень було за правило: сім разів на день славити Бога» .

Ми покликані відродити спадщину нашої літургійної церковної традиції, яка є неможливою без пізнання Христа, а також глибокого осмислення богослужінь Церкви й візантійської традиції, зокрема правила Часослова, яке і в нашій Києво-Галицькій традиції знайшло своє чи не найважливіше місце. Тому темою нашої дипломної роботи є «Вплив візантійської катедральної традиції на структуру добового кола в Київській Церкві». Під Київською Церквою розуміємо Церкву Володимирового хрещення, що зберегла візантійський обряд.

Актуальність дослідження полягає в необхідності осмислення сенсу та важливості богослужінь добового кола в житті церковної спільноти та нашій літургійній практиці, котре є неможливим без його історичного та богословського розуміння. У сьогоденні, коли в парафіяльному богослужінні Часослов втрачає свою цінність, давня літургійна практика могла б стати добрим прикладом для оживлення молитовного життя спільноти. Адже наскільки глибоко ми будемо ставитися до своєї літургійної традиції, її пізнавати, досліджувати, молитися нею, настільки глибоким буде наш досвід Христа, якого ми безнастанно шукаємо і якого прагнемо.

Метою нашого дослідження є проаналізувати богослужіння добового кола візантійської катедральної традиції та дослідити, які їх елементи залишилися в сучасній структурі добового кола Київської Церкви на прикладі Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ).

Предмет нашого дослідження – структура добового кола візантійської катедральної традиції та його наявність у теперішній молитві Часослова Київської Церкви.

Об'єкт нашого дослідження – катедральні елементи візантійського Часослова в теперішній структурі молитов добового кола на прикладі УГКЦ.

Для досягнення нашої мети ставимо собі завдання проаналізувати, як традиція молитви протягом дня і її розуміння зародилася в традиції спершу народу Божого, тобто Ізраїлю, а згодом – як це розуміння перейняли перші християни та рання Церква. Наступним завданням є проаналізувати щоденну молитву візантійської традиції, а саме – Вечірню,

Північну, Утреню, Часи, та інші молитовні чини катедрального обряду церкви Святої Софії Константинопольської, такі як: Трітоекті і Панахіс, та дослідити, як ці чини вплинули на структуру сучасної молитви Часослова.

Для досягнення мети дипломна робота має таку структуру: вона поділена на три розділи. Перший з них присвячений загальному огляду добового кола в молитовному житті Церкви. У цьому розділі ми окреслимо, яким чином виглядала щоденна молитва в Старому Завіті (тут сконцентруємо увагу на таких аспектах ізраїльського культу, як богослужіння Єрусалимського храму та жертвоприношення, а також коротко окреслимо явище синагоги); в Новому Завіті, тобто в перших християнських спільнотах, і проаналізуємо, яких впливів зазнала щоденна молитва як така, що виникла з єврейської культури, та які нові риси в неї з'явилися; також на основі творів ранніх християнських та нехристиянських письменників зобразимо, як виглядала молитва ранньої Церкви в III ст. Другий розділ має назву «Два типи структури щоденної молитви візантійської Церкви». Один із ключів до кращого дослідження богослужінь добового кола, на думку дослідника історії богослужінь Пола Бредшов, з'явився в середині XX ст., коли німецький літургіст, засновник порівняльної літургіки Антон Баумштарк привернув увагу науковців, підкресливши існування двох різних форм щоденного богослужіння в IV ст., які він окреслив як «катедральне» та «монастирське». Власне в другому розділі охарактеризуємо цей поділ та наведемо думки різних науковців із приводу такої класифікації богослужінь. Далі ми проаналізуємо катедральне богослужіння, розглянемо джерела, котрі описують богослужіння добового кола. Після цього зосередимо свою увагу на храмі Святої Софії. Центром візантійського обряду і Літургії був саме храм – підніжок ніг Божих (пор. 1Хр 28, 2), дім Божий, у якому мешкало Його Ім'я, (пор. 2 Хр 6, 20) де збиралися вірні, щоб послужити Богу і щоб Бог послужив їм. Серцем богослужбового життя Візантії була її столиця – Константинополь, а відповідно і храм Святої Софії – Премудрості Божої. Отож розглянемо її історію, а також план побудови храму, адже план константинопольської катедри відіграє найважливішу роль у формуванні структури богослужінь, що там відбувалися. Свята Софія, збудована Юстиніаном, донині залишається неперевершеною пам'яткою християнської архітектури. Ми розглянемо основне духовно-релігійне, культурне, геополітичне і навіть кліматичне середовище того регіону, яке впливало на формування богослужінь добового кола. Після цього проаналізуємо й дослідимо архітектурні особливості храму: його будову, план. Це дасть нам змогу зрозуміти, чому богослужіння Часослова відбувалися так, а не інакше. Далі ми звернемо увагу на Часослов церкви святої Софії в Константинополі та на те, як виглядало добове коло богослужінь візантійської катедри, зокрема Вечірні, Північної, Утрені, Часів, а також проаналізуємо інші молитовні чини, такі як Панахіс та Трітоекті. Згодом, оскільки це не є предметом нашого дослідження, ми коротко в загальних рисах окреслимо монастирський тип богослужіння. Проаналізувавши добове коло богослужінь візантійської катедри, в останньому – третьому – розділі проаналізуємо катедральні елементи в теперішній структурі щоденної молитви Київської Церкви та з'ясуємо, який вплив справив візантійський Часослов на молитву добового кола в Київській церкві. Оскільки рамки нашого дослідження є обмеженими, ми зосередимо свою увагу на таких богослужіннях, як Вечірня, Утреня та Часи, та поглянемо на богослов'я цих катедральних елементів.

Межі цього дослідження визначаються богослужіннями добового кола церкви Святої Софії в Константинополі, а також наявністю елементів цієї традиції в сучасній структурі

Часослова Київської Церкви на прикладі УГКЦ. Основну увагу зосередимо на дослідженні катедральних елементів у сучасній структурі молитов добового кола Київської Церкви, таких як Вечірня, Утреня та Шостий Час.

У роботі зробимо порівняльний аналіз та синтез різних досліджень багатьох кваліфікованих літургістів, серед яких є праці Мігуеля Арранца (дослідження «Як молилися Богу давні візантійці»), Стефано Паренті (дослідження «Молячись у Православній традиції. Часослов Великої Церкви»), Роберта Тафта, Михайла Скабачановича, Олексія Дмитрієвського, Івана Карабінова, Пола Бредшов та інших. Крім того, розглянемо роль Псалтиря і Святого Письма у формуванні Часослова, котру дослідив літургіст та музиколог Олівер Странк у своїй праці «Візантійське богослужіння у Святій Софії». Також ця праця стала основною в дослідженні першоджерел катедрального Часослова Святої Софії Константинопольської. Володіючи такими дослідженнями, ми постараємось вивести цілісну картину того, як виглядало богослужіння добового кола катедрального обряду церкви Святої Софії в Константинополі, а також проаналізувати його вплив на молитву добового кола в Київській Церкві.

У цій праці ми використовуватимемо нумерацію псалмів згідно із Септуагінтою, або, як її ще називають, грецькою нумерацією, оскільки такий спосіб є притаманний для літургійних книг. Літургійні тексти використовуватимемо відповідно до видань Чину святого Василя Великого, надрукованих у Жовкві, а саме Молитвослова (2011), Постової тріоди на будень (2014) та Священної і Божественної Літургії святого отця нашого Йоана Золотоустого (2012). Тексти Святого Письма, зокрема псалмів, узяті за перекладами Івана Хоменка (Рим, 1990).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи нашу дипломну роботу, поглянемо, чого нам вдалося досягнути в дослідженні впливу візантійської катедральної традиції на молитву Часослова в Київській Церкві. У роботі ми ставили собі завдання проаналізувати, як традиція молитви протягом дня і її розуміння зародилася в традиції спершу народу Божого, тобто Ізраїлю, а згодом – як це розуміння перейняли перші християни та рання Церква, що було змістом першого розділу нашої праці. Тут ми простежили спершу основи єврейського богослужіння, тобто богослужіння в храмі, жертвоприношення, які в них відбувалися, і те, як вони відбувалися, а також поглянули на богослужіння синагоги, з приводу якого науковці ведуть певні дискусії. Ми змогли дослідити, як зароджувалось розуміння щоденної молитви. Далі ми аналізувати щоденну молитву в Новому Завіті, тобто перших християн. Продовжуючи старозавітну традицію, зокрема щоденної молитви, перші християнські спільноти продовжували, як діти своєї культури, відвідувати храм та синагогу, проте ці перші спільноти християн мали потребу у Євхаристії, тому одним із нових елементів життя перших християн стає збирання по домах на молитвах. У християн з'являється своя традиція молитви та посту, яка починає вже відрізнятися від єврейської, а також у II ст. з'являються фіксовані часи молитви християн. Далі, досліджуючи щоденну молитву у ранній Церкві III ст., базуючись на творах християнських письменників, зокрема таких, як Ориген, Тертуліан, Іполит Римський, Климент

Олександрійський, та джерелах, що походять не з християнського середовища, зокрема намісника Плінія Молодшого, ми могли простежити, як традиція молитви протягом дня розвивалася в наступні роки існування християнства. Ми бачили, що в цих творах знаходимо фіксовані часи молитви та простежуємо певне богослов'я цих молитов, зокрема благословення та освячення часу, а також варто зазначити, що в той час християнські спільноти перебували в есхатологічному очікуванні Христа у Його другому і славному пришестві, що було приводом до нічних чувань.

У другому розділі дипломної роботи ми ставили собі за завдання дослідити два типи структури щоденної молитви візантійської церкви. Спершу звернули нашу увагу на внесок Антона Баумштарка в розвиток літургійного богослов'я. Він виділив дві різні форми щоденного богослужіння та спільної молитви цього періоду, які охарактеризував як «катедральну» та «монастирську», що являло собою умовну й абстрактну схему, яка описує не стільки конкретні служби, які існували взагалі, скільки їх ідеальні зразки. Крім того, ми простежили думки деяких інших науковців щодо цього поділу. Дехто з них вітав цей поділ, інші з обережністю ставилися до нього. Свою увагу ми зосередили виключно на катедральному богослужінні і, хоч дослідження монастирського богослужіння не було темою нашої дипломної роботи, у загальних рисах окреслили, як виглядало монастирське богослужіння та де були його найбільші центри, зокрема монастирі Студитів поблизу Константинополя та святого Сави біля Єрусалима. Монастирі прагнули до того, щоб їхні серця були у співзвучанні із Словом Божим, яке вони читали і над яким роздумували, а для їхнього богослужіння не були притаманні пишні обряди, милозвучні піснеспіви, гімни, велика кількість світла, що ми простежуємо в катедральному богослужінні. Далі ми перейшли до розгляду й дослідження катедральної традиції Візантії. Для цього було необхідно дослідити історію християнства в Римській, а згодом Візантійській імперії, а також геополітичне та кліматичне середовище Візантії та Константинополя. Таким чином ми змогли побачити, які чинники вплинули на богослужіння загалом. Згодом проаналізували історію побудови церкви Святої Софії в Константинополі, а також її план та будову. Це дало можливість зрозуміти, як будова храму впливала на структуру богослужіння. Згодом ми проаналізували щоденну молитву візантійської традиції: Вечірню, Північну, Утреню, Часи та інші молитовні чини катедрального обряду церкви Святої Софії Константинопольської, такі як Трітоекті і Панахіс, а також їхню структуру. Ми також розглянули, які рукописи й першоджерела розкривають цю тематику. Важливими в Часослові були молитви Псалтиря та їх поділ у залежності від пір року, а також Біблійні пісні. Ці основні фактори служили основою, на яку накладались інші елементи – молитви, ектенії, зовнішні обрядові елементи. Користуючись дослідженнями літургістів із цієї тематики, зокрема М. Арранца, С. Паренті, О. Лінгаса, Р. Тафта, ми змогли зобразити цілісну картину богослужінь добового кола Святої Софії Константинопольської, зокрема Вечірньої, Північної, Утрені, Часів, а також таких молитовних чинів, як Панахіс та Трітоекті. Катедральний обряд і чини Святої Софії в Константинополі певним чином вплинули на богослужіння Часослова, які ми маємо зараз і якими сьогодні молимося. Власне впливи цієї катедральної традиції ми досліджували в третьому розділі дипломної роботи. Аналізуючи ці елементи, зосередились на найяскравіших впливах катедрального обряду. Найбільшими катедральними елементами, що нам довелося дослідити і які залишилися в сучасній структурі богослужінь добового кола, зокрема УГКЦ, є молитви, що читає священник перед іконостасом на Вечірній та Утрені, що у візантійському Часослові були

молитвами перед антифонами. Завдяки дослідженню відомого літургіста Арранца ми простежили, що ці молитви з'явилися внаслідок «Διάταξις τῆς ἱεροδρακονίας» патріарха Філотея Коккіноса, котрий постановляє, що священник повинен прочитати ці сім молитов між стихами 24 і 35 Псалма 103 на Вечірній. Ми виявили, що сьогодні існує проблема, котра полягає у браку часу для священника прочитати ці молитви. Ми також дослідили богослов'я цих молитов. Проте, аналізуючи ці катедральні елементи, ми зіткнулися з трудностю, яка полягає в тому, що література, яка розкриває їх зміст, є досить давньою (I пол.. ХХ ст.), а сучасні дослідження на цю тематику є незначними, тому наша дипломна праця хоч і не претендує на всеохоплююче й вичерпне розкриття теми, проте може служити скромним внеском у дослідження впливу візантійських катедральних елементів на молитву Часослова в Київській Церкві та може бути поштовхом для подальших досліджень, адже богословське пізнання завжди залишає можливість його поглиблення. Також ми дослідили впливи візантійського Часослова на Шостий Час, зокрема чину Трітоекті. Ми могли простежити історичні аспекти, що вплинули на молитву, а також читання паремій. Оскільки ця традиція являла собою підбір паремій під час війни, вона могла б бути добрим прикладом інкультурації, особливо зараз, коли в нашій країні ведуться воєнні дії.

Тож, підсумовуючи дослідження катедрального богослужіння, можна стверджувати, що за своєю красою, стислістю й богословською цінністю воно мало велике практичне й пастирське значення. Молитва Часослова не була важким аскетичним обов'язком для вірних, а, навпаки, стала розумним здійсненням того ідеалу християнського життя, яким є постійна молитва (про яку говорив апостол Павло в посланні до Солунян: «Моліться без перерви» (1 Сол 5, 17), «щоб бути досконалим, як Отець Небесний» (Мт 5, 48).

У сьогоденні, коли в парафіяльному житті богослужіння добового кола втрачають свою цінність, практика Часослова могла б стати добрим прикладом для оживлення молитовного життя спільноти. Адже наскільки глибоко ми будемо ставитися до своєї літургійної традиції, її пізнавати, досліджувати, молитися нею, настільки глибоким буде наш досвід Христа, якого ми безнастанно шукаємо і якого прагнемо.

Таким чином, ми покликані відродити спадщину нашої літургійної церковної традиції, яка є неможливою без пізнання Христа, а також глибокого осмислення богослужінь Церкви та візантійської традиції, зокрема їх історичного та богословського аспектів, а саме правила Часослова, яке і в нашій Києво-Галицькій традиції знайшло своє чи не найважливіше місце.